

Νίκη-Χαρά Μπανάκου-Καραγκούνη
τ. Αναπληρώτρια καθηγήτρια φιλοσοφίας του 20ού αιώνα
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Αθήνα, Τετάρτη 6 Δεκεμβρίου 2017

**Εσωτερικότητα και εξωτερικότητα, άνθρωπος και κόσμος
στο έργο του M. Merleau-Ponty**

Περίληψη

Ο M. Merleau-Ponty (1908-1961), ένας από τους επιφανέστερους Γάλλους φαινομενολόγους, εμφανίστηκε στον φιλοσοφικό ορίζοντα της Γαλλίας με τις δύο, όπως συνηθιζόταν τότε, διατριβές του, τη *Δομή της συμπεριφοράς* (1942) και τη *Φαινομενολογία της αντίληψης* (1945). Ξεκινώντας από το βασικό ερώτημα: «τί σημαίνει βλέπω;» και διαρκώς επανερχόμενος σε αυτό, ο στοχασμός του διαγράφει μια συνεχώς εξελισσόμενη αλλά συνεκτική πορεία από τη *Φαινομενολογία της αντίληψης* μέχρι το τελευταίο του έργο, *Το ορατό και το αόρατο*, ανολοκλήρωτο λόγω του αιφνίδιου θανάτου του.

Η επικέντρωση του ενδιαφέροντός του στην ανάλυση της έννοιας του *κόσμου-της-ζωής* (*Lebenswelt*), την οποία ο Husserl επεξεργάστηκε στο αδημοσίευτο, όσο ζούσε, έργο του *Η κρίση των Ευρωπαϊκών επιστημών και η υπερβατολογική φαινομενολογία* (*Husserliana*, VI, 1954), που ο Merleau-Ponty μελέτησε στη βελγική πόλη Louvain, όπου φυλασσόταν το αρχείο των έργων του Γερμανού φιλοσόφου, συνετέλεσε καθοριστικά στην προσήλωσή του σε μια φιλοσοφία του συγκεκριμένου (*philosophie concrète*): μια φιλοσοφία εστιασμένη στην ανάδειξη της άρρηκτης σύνδεσης συνείδησης και σώματος, ανθρώπου και κόσμου, ορατότητας και ιδεατότητας και στη συναφή ανασκευή της δυϊστικής αντιπαράθεσης εσωτερικότητας και εξωτερικότητας, υποκειμένου και αντικειμένου.

Μια συνολική θεώρηση του έργου του Merleau-Ponty μας δείχνει ότι η ανασκευή της δυϊστικής αντιπαράθεσης εσωτερικότητας και εξωτερικότητας πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα:

A) στο γνωσιοθεωρητικό επίπεδο, όπου τη διπολική σχέση μετριάζει και υποκαθιστά η διάδραση των δύο όρων, που ωστόσο παραμένουν χωριστοί (*Φαινομενολογία της αντίληψης*, *Η αμφιβολία του Σεζάν*). Κατά τη φαινομενολογική ανάλυση της αντιληπτικής συνάντησης ανθρώπου και κόσμου, την οποία και θα αναδείξει ως το θεμέλιο του *cogito*, ο Merleau-Ponty αξιοποιεί επίσης τα πορίσματα της μορφοκρατικής ψυχολογίας: η συνάντηση αυτή αναδεικνύεται πρωτίστως σωματική, γι'αυτό και θα αναφερθούμε στον

καίριο ρόλο του σώματος, το δε απλούστερο αντιληπτό είναι μια ολική μορφή (Gestalt), μια φιγούρα πάνω σε ένα φόντο, αντιληπτή ως *θέαμα* και ως *όλο*, όχι ως συμπαράθεση μερών. Η πρωταρχική αυτή ανάδυση νοήματος οφείλεται τόσο στο οργανώσιμο του ορατού κόσμου που μοιάζει να «προτείνει» ένα νόημα όσο και στην ανθρώπινη ικανότητα να το συλλαμβάνει: αντί της ανταγωνιστικής αντιπαράθεσης ορώντος και ορατού με τη μορφή υποκειμένου και αντικειμένου σε διπολική αναμέτρηση, ο Merleau-Ponty βλέπει *συνύπαρξη, συμβίωση (symbiose), αμοιβαιότητα, διάδραση*. Αντί της συγκροτητικής νοητικής δραστηριότητας ενός κυριαρχικού υπερβατολογικού υποκειμένου, η φαινομενολογική περιγραφή της αντίληψης αποκαλύπτει την παθητική-και-ενεργητική ύφανση των απαρχών σχέσης μας με τον κόσμο.

Β) στο επίπεδο της έκφρασης και της γλώσσας, στις αρχές της δεκαετίας του '50, όπου μια «αυθορμησία συνενώνει σε ένα μόνο ιστό την πολλαπλότητα των μονάδων, το παρελθόν και το παρόν, τη φύση και την κουλτούρα».

Το «φαινόμενο της έκφρασης» και της γλώσσας, και γενικότερα η μελέτη της *θέσμησης [institution]*, απασχολούν τον Merleau-Ponty στην *Πρόζα του κόσμου* και στις παραδόσεις του στο Collège de France, όπου εκλέγεται το 1952. Δεν σταματά έκτοτε να εργάζεται στη θεματική αυτή. Η *ίδρυση (institution)* δηλώνει πρωτίστως τη διάνοιξη ενός πεδίου δημιουργίας νοήματος με τρόπο διαφορετικό από εκείνον της *συγκρότησης (constitution)* εκ μέρους μιας κυρίαρχης συνείδησης. Σύμφωνα με την εύστοχη διατύπωση του Lefort αποτελεί «άνοιγμα προς» αλλά πάντοτε «αφορμώμενο από», άνοιγμα προς το μέλλον με ανάληψη του παρελθόντος. Τρεις μη-αναγώγιμοι παράγοντες συμμετέχουν σε κάθε δημιουργία νοήματος στην επιστήμη, στην τέχνη, στον πολιτισμό: ό,τι προηγείται (*l'antériorité*), η εξωτερικότητα και η ετερότητα. Η πρωταρχική τους εμφάνιση διαπιστώνεται στη διαδικασία του αντιληπτικού ενεργήματος που αποτελεί τη βάση της φαινομενολογίας του γάλλου φιλοσόφου, όπως τονίζει ο Cl. Lefort, υπογραμμίζοντας ότι η αντίληψη, η γνώση αλλά και η πράξη δεν απορρέουν από τη δραστηριότητα ενός μεμονωμένου υποκειμένου αλλά από τη λειτουργία του υποκειμένου αυτού μέσα σε ένα πεδίο που περιλαμβάνει διαστάσεις, επίπεδα και διάνοιξη οριζόντων. Είναι προφανές ότι η έννοια της *institution* αποτελούσε για τον Merleau-Ponty «ένα αντίδοτο των δυσκολιών της φιλοσοφίας της συνείδησης».

Γ) στο *οντολογικό επίπεδο*, με την *ενδο-οντολογία (endo-ontologie ή intra-ontologie)* και την *ερωτηματική φιλοσοφία* που επιχειρούνται στο πλαίσιο του *Είναι* και παρουσιάζουν

δύο καινοτομίες: αφενός στηρίζονται στην ορατότητα και αφετέρου δεν στηρίζονται σε μια εκ των έξω επισκόπηση του Είναι, μέσω του νοείν, αλλά αναδεικνύουν την ανάδυση του νοείν μέσα από το Είναι, ως επιπέδου διαφορετικού αλλά όχι αποκομμένου από εκείνο. Κεντρικές έννοιες είναι το *χίασμα*, η *σάρκα*, η *λήψη* με ενεργητική και παθητική σημασία, η *αντιστρεψιμότητα ορώντος και ορατού*, η *επικάλυψη ορίων (empirètement)*, το *κάθετο*, *άγριο* Είναι, το Είναι της *αδιαιρετότητας*, στο οποίο ανήκουμε. Εσωτερικότητα και εξωτερικότητα σχετικοποιούνται.

Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας αυτής που προβάλλει τη συνύφανση παθητικότητας και ενεργητικότητας οι έννοιες του ανθρώπου και της υποκειμενικότητας ανασηματοδοτούνται. Αναδεικνύοντας τη βαθειά μας συγγένεια με όλα τα όντα και τη συν-γέννηση ανθρώπου και κόσμου με την ανθρώπινη πράξη, ο Merleau-Ponty κατορθώνει, όπως θα δείξουμε, να μη θυσιάσει ούτε την ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης ύπαρξης ούτε τους δεσμούς και τις σχέσεις της με ό,τι είναι *έτερο* ως προς αυτήν, μέσω των οποίων άλλωστε συγκροτείται η ίδια. Σε ολόκληρη την πνευματική του πορεία υποστηρίζει σταθερά ότι ο άνθρωπος *πράττει και γίνεται* σε σχέση πάντοτε με τη φύση, με τον κόσμο, με τους άλλους. «Η ζωή μου μου φαίνεται απόλυτα ατομική και απόλυτα καθολική», έγραφε το 1947, η ελευθερία μας «δεν σπάζει τους δεσμούς μας με τον κόσμο», έγραφε ήδη το 1945. Είναι η δυνατότητά μας να ανασηματοδοτούμε αυτό που μας δόθηκε με τη γέννησή μας και να δρούμε υπεύθυνα και με εγρήγορση σε περιβάλλον ενδεχομενικότητας και ανοικτότητας. Η άρση του διϊσμού εξωτερικότητας και εσωτερικότητας, η αλληλουχία ανθρώπου και κόσμου, που ο Merleau-Ponty διαπιστώνει τόσο στο γνωσιοθεωρητικό όσο και στο οντολογικό επίπεδο, είναι συμβατή με μια στάση ζωής που διέπεται από υπευθυνότητα και αμοιβαιότητα και όχι από βλέψεις κτητικότητας και κυριαρχίας. Στο φιλοσοφικό του έργο εμπεριέχεται μια ευδιάκριτη πρόταση αρμονικής και δημιουργικής συνύπαρξης με τη φύση και με τους άλλους, αντίβαρο στον ατομικισμό και στους μονοδρόμους που τείνουν να εγκλωβίσουν τον σύγχρονο άνθρωπο.